

اخلاق

فصلنامه علمی - ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۶۰-۳۷

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده

اعظم پرچم، * آسیه علی بالایی**

چکیده

در قرن اخیر، استفاده گسترده از فضای مجازی، مانند شبکه‌های اجتماعی، امری اجتناب ناپذیر است؛ از این رو، برای جلوگیری از بروز آسیب‌های اجتماعی این شبکه‌ها، فرهنگ‌سازی مناسب و آموزش استفاده صحیح از آن‌ها مهم است. ضعف سواد رسانه‌ای خانواده در استفاده از فضای مجازی، موجب بروز مشکلاتی چون سوءظن و بدبینی، تشویش و اضطراب، بی‌اعتمادی و نابودی روابط خانواده می‌شود.

بنابراین نظر شهید صدر، استفاده کاربردی از آیات، بر شناخت نیازها و سؤال‌های روز مبتنی است و رسالت اسلام و قرآن، پاسخ‌گویی به این سؤال‌ها و رفع نیازهای روز است.

پژوهش حاضر سعی دارد، نخست مشکلات خانواده‌ها را در عرصه فضای مجازی شناسایی کند و سپس، به راهکارهای اخلاقی قرآن در این باره بپردازد. صداقت، ایمان، تقوا و توکل می‌تواند صله رحم و فرهنگ ارتباط خانواده‌ها را در فضای حقیقی غنی سازد

* دانشیار و عضو هیئت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان.

azamparcham@gmail.com

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان.

Asiyeha1991ali@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۲۹

و برخی مشکلات فضای مجازی چون حرمت شکنی، غیبت، تهمت و بدزبانی را رفع کند. این هدف با توجه به آیات قرآن و تفسیر عملی آن‌ها در احادیث و سیره (در داستان‌های انبیاء، ائمه و اولیای الهی) محقق می‌شود.

واژگان کلیدی

قرآن، سواد استفاده از فضای مجازی، فضای مجازی، اخلاق، خانواده.

مقدمه

خانواده یکی از نهادهای جامعه بشری است که اساس آن، آرامش افراد است. اگر افراد خانواده مهارت‌های ارتباطی مناسب را در زندگی نادیده بگیرند، به سکون و آرامش مطلوب نمی‌رسند. همچنین، خانواده باید از آسیب‌هایی که با گذر زمان در جامعه آشکار می‌شود، مصون بماند. یکی از تغییرات جدید در جامعه امروزی (عصر ارتباطات)، استفاده گسترده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی است. رسانه‌ها و فضای مجازی، ابزار قدرتمندی برای تبادل اطلاعات است و در امر آموزش و رشد علمی، فرهنگی و اجتماعی اهمیت زیادی دارد. با توجه به فراگیری فضای مجازی و اینترنت و وجود بسیاری از اطلاعات در این شبکه جهانی، استفاده از قابلیت‌ها و امکانات آن برای همه افراد و سازمان‌ها ضروری به نظر می‌رسد. اینترنت و فضای مجازی، افزون بر فواید ارزشمند، تهدیدها و معایبی نیز دارد؛ بنابراین، سواد استفاده از فضای مجازی، امری سزاوارتر از استفاده از آن است. اگر استفاده از فضای مجازی بر سواد رسانه مقدم شود، مشکلات متعددی را به دنبال خواهد داشت؛ برای نمونه:

- سردرگمی، بحران معرفتی، رنگ‌باختن اخلاق و معنویت و شکل‌گیری دل‌بستگی‌های کاذب به دلیل جذابیت و صف‌ناشدنی دنیای اینترنت.
- کاهش میزان مطالعه کتاب و مجلات معتبر.

- القای فرهنگ و عقاید بیگانه بر فرهنگ ایرانی - اسلامی.
  - خطر هزاران ویروس رایانه‌ای یا حمله هکرها به رایانه‌های متصل به اینترنت.
- با توجه به این آسیب‌ها، برای استفاده سالم از فضای مجازی و ارتقای سواد کاربری فضای مجازی، راهکارهایی وجود دارد که عبارتند از:
- تازمانی که فرد درباره بحث‌های دینی و اعتقادی اطلاعات کافی ندارد. هرچند انگیزه وی دفاع از باورهای مذهبی باشد. از ورود به این مباحث خودداری کند؛ چون ممکن است شبهات مطرح شده در این فضا، به باورهای اعتقادی او صدمه بزند.
  - پرهیز از آشنایی با افراد ناشناس در این فضا و پرهیز از فراهم کردن زمینه ارتباطات خارج از آن، مانند دوستی و ازدواج.
  - جلوگیری از شایعه‌پراکنی در مسائل اجتماعی، سیاسی، علمی، پزشکی و... و حرمت شکنی و ریختن آبروی دیگران.
  - استفاده از پایگاه‌ها و سایت‌های معتبر علمی، فرهنگی و اجتماعی مرتبط با رشته، علایق و نیازها.
- استفاده نادرست از فضای مجازی در محیط خانواده نیز موجب بروز آسیب‌هایی می‌شود؛ از جمله: کاهش ارتباطات کلامی و خانوادگی، انزوای فردی، سوءظن و بدبینی، تشویش و اضطراب، بی‌اعتمادی و دروغ‌گویی، فحشا و خیانت، طلاق و گسیختگی بنیان خانواده.
- «یکی از بزرگ‌ترین مسائل اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا هستند، ضعف بنیاد خانواده است. بدان دلیل که مشکلات خانواده به صورت ناهنجاری اجتماعی بروز می‌کند، خانواده و سلامت آن از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. صرف نظر از آمار و ارقامی که افزایش سن ازدواج، طلاق، فرار از منزل، فحشا و دیگر مسائل خانوادگی را نشان می‌دهد، سرد شدن ارتباطات عاطفی و نارضایتی از زندگی خانوادگی موجب ناکامی و شکست‌های بزرگی در زندگی جوانان شده است. این موارد از وجود مشکلات عمیقی در نهاد خانواده خبر می‌دهد که ریشه‌یابی و درمان آن‌ها ضرورت دارد. یکی از زمینه‌های

اصلی بروز مشکلات خانوادگی و اصولاً نارضایتی از زندگی مشترک، فضای مجازی است. فضای مجازی که تحت تأثیر تولیدات رسانه‌ای به وجود آمده است موجب شده سطح توقع افراد، به ویژه نسل جوان، از زندگی مشترک بالا برود» (جعفریان یسار و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۱۶ و ۱۷).

اهداف این پژوهش عبارت است از:

۱. شناسایی مشکلات و آسیب‌های ناشی از ضعف سواد استفاده از فضای مجازی مانند:

- حرمت شکنی؛
  - تجسس در امور دیگران؛
  - غیبت؛
  - تهمت؛
  - بدزبانی و بی‌احترامی به اعضای خانواده و دیگران؛
  - اضطراب، افسردگی و آرامش نداشتن؛
  - انتشار فیلم‌ها، تصاویر و ترانه‌های مبتذل؛
  - بحران‌های اعتقادی.
۲. استخراج راهکارهایی از قرآن و استفاده بهینه از آن در رفع مشکلات فضای مجازی در دو بخش:

- الف) اقدامات فردی؛ یعنی پیروی از آیات قرآن و روایات پیامبر ﷺ و معصومین علیهم‌السلام و الگو قرار دادن سیره عملی این بزرگان در زندگی؛ مانند:
- احترام به خانواده و تقویت عزت نفس اعضای خانواده؛
  - صلۀ رحم و اهمیت دادن به جلسات خانوادگی و میهمانی‌های سالم؛
  - استفاده از دیگر راهکارهای عملی قرآن برای حل معضلاتی چون غیبت، شکستن حریم خانواده و افراد، کینه‌توزی و انتقام‌جویی.

ب) اقداماتی که باید از سوی مسئولان فرهنگی، صاحب نظران و مبلغان در فضای مجازی انجام گیرد تا مدیریت و تولید محتوای سالم و متناسب با نیازهای افراد، مخصوصاً جوانان، میسر شود:

- ایجاد کانال‌ها و صفحات مجازی و ارائه داستان زندگی انبیاء و اولیای الهی و بزرگان در قالب‌های مختلفی چون فیلم و پویانمایی و...
- ترویج هنر و موسیقی اصیل ملی و مذهبی برای نوجوانان و جوانان؛
- ارائه و ترویج صوت‌های دلنشین قرآن و تواشیح؛
- انتشار طنزهای اخلاقی.

قرآن در بیان داستان‌های خود از شیوه‌های هنری و ادبی بهره جسته و در بیان داستان انبیا، زبان ادبیات و تصاویر هنری را در خدمت اهداف تربیتی و هدایتی خود قرار داده است. چون فضای مجازی وسیله‌ای برای انتقال فیلم‌ها و تصاویر مختلف است، می‌توان با ارائه تصاویر هنری از داستان بزرگان دینی و انبیا، در قالب‌های مختلف، به ارتقای سواد رسانه پرداخت.

گفتنی است در کتب و مقالات، درباره رهنمودهای قرآن درباره سواد رسانه‌ای، مطالب اندکی گفته شده است. بنابراین، یکی از مشکلات این تحقیق، کمبود منبع در این باره بوده است.

فضای مجازی و لزوم فراگیری سواد رسانه‌ای

امروزه فضای مجازی به بخش جدایی‌ناپذیر زندگی انسان‌ها تبدیل شده و شتابان، بر تمام شئون و عرصه‌های زیستی بشر تأثیر گذاشته است؛ از این رو، شناخت ماهیت این فضا و تشخیص ویژگی‌های آن و الزام‌های تبدیل شدن به بازیگری توانمند در این عرصه، نخستین گام است و هرگونه بی‌توجهی و غفلت درباره این پدیده، صدمات و آسیب‌های خطرناکی برای جامعه در پی خواهد داشت (ر. ک: موحد علوی، ۱۳۹۵: ۱۵۹).

باید توجه داشت که راه مبارزه با رفتارهای غیراخلاقی و آسیب‌های متعدد آن، دوری از فضای مجازی و اینترنت نیست، بلکه باید با ارتقای سواد استفاده از فضای

مجازی از بروز این گونه مشکلات جلوگیری کرد. سواد رسانه‌ای، مجموعه‌ای از رویکردهاست که مخاطبان، به طور فعال، برای مواجهه گزینشی با رسانه‌ها، تحلیل و ارزیابی نقادانه محتوای رسانه‌ای و تفسیر معنای پیام‌ها فرامی‌گیرند (ر. ک: شهوندپور و سالارکیا، ۱۳۹۵: ص ۵۵ و ۵۶).

بر اساس تعریف یونسکو، باسواد کسی است که از مواردی چون سواد عاطفی، سواد ارتباطی، سواد مالی، سواد رسانه، سواد آموزش و پرورش و سواد رایانه بهره‌مند باشد. یونسکو سواد رسانه را شناسایی رسانه‌های معتبر و نامعتبر و توانایی تشخیص وثوق اخبار و دیگر پیام‌های رسانه‌ای می‌داند و بین سواد رسانه و سواد رایانه تفاوت قائل شده است (ر. ک: تارنمای مؤسسه حساسی و خدمات مدیریت دایا رهیافت). پاتر جیمز معتقد است سواد خواندن، سواد بصری و سواد رایانه‌ای با سواد رسانه‌ای یکی نیست، بلکه همه این موارد جزئی از سواد رسانه است (ر. ک: پاتر جیمز، ۱۳۸۵: ۱۶).

ضرورت استفاده کاربردی از قرآن برای ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

با توجه به اینکه قرآن چراغ هدایت و راهنمای الهی انسان در همه زمان‌ها بوده است و در هر عصری برنامه‌هایی برای زندگی بشر دارد، اصیل‌ترین منبع در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی، به شمار می‌رود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در اهمیت این موضوع می‌فرماید: «هرگاه فتنه‌ها چون شب تاریک را فراگرفت به قرآن مراجعه کنید که دارای ظاهر و باطن است و برای کسی که به آن مراجعه کند، چراغ هدایت و فروزانگاه حکمت و دلیل معرفت است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۵۹۹). عصر جدید با پیشرفتی که در حوزه ارتباطات و فناوری اطلاعات حاصل شده است، به عصر ارتباطات مشهور است. در این عصر نیز اگر به قرآن مراجعه شود، می‌توان دستورات عمل‌هایی برای استفاده بهتر از فضای مجازی استخراج کرد.

شهید صدر، از قرآن پژوهان معاصر در زمینه تفسیر قرآن است. او درباره لزوم توجه به قرآن در پاسخ به مسائل روز می‌گوید: «رسالت جهانی اسلام بر آوردن نیازهای روز و

دفع شبهه‌هاست و موضوعات موردنیاز، ابتدا باید در عالم خارج از قرآن بررسی شود تا از تجربه‌ها و راه‌حل‌های اندیشه بشری استفاده شود و از طریق مجموعه تجربه‌های علوم روز در گفت‌وگو با قرآن نتایجی به دست آید که برآورنده نیازها و پاسخگوی سؤال‌های بشری است و حقایق والای قرآنی را در صحنه اجتماع به طور ملموس آشکار کند» (صدر، ۱۴۰۹: ۵۱). علامه طباطبایی نیز معتقد است اسباب نزول، موجب انحصار آیات قرآن کریم در همان مورد خاص نشده، بلکه آیات قرآن، عام و شامل تمام انسان‌ها در هر عصر و زمان است.

۱. مشکلات و آسیب‌های ناشی از ضعف سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده

۱.۱. مشکلات اعتقادی معرفتی (وارد کردن شبهات در دین یا تمسخر و استهزاء بزرگان دینی و...)

دشمنان اسلام با ایجاد سردرگمی و بحران معرفتی اخلاقی در جوانان و القای فرهنگ و عقاید بیگانه برایشان در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، جنگ نرم به راه انداخته‌اند.

۲.۱. مشکلات روحی (ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش و...)

در عصر حاضر با نفوذ زیاد اینترنت و فضای مجازی به زندگی و هجوم اخبار و اطلاعات، ممکن است افراد دچار اضطراب شوند؛ چون بسیاری از مطالبی که در این فضا منتشر می‌شود، با بزرگ‌نمایی مشکلات، آن‌ها را همیشگی و حل‌نشدنی جلوه می‌دهد؛ برای نمونه اخبار زلزله، خشکسالی و بحران بی‌آبی، مشکلات اقتصادی، مشکلات جوانان - همچون بی‌کاری و افزایش سن ازدواج - موجب پدید آمدن مشکلات روحی و ناامیدی می‌شود.

۳.۱. مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه

۱.۳.۱. اعمال غیر اخلاقی

حفظ بنیان خانواده در گرو پایبندی به اخلاق است و اخلاق نیز وابسته به ایمان است. فرد بی‌ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته‌های نفسانی، گرفتار مفاسد اخلاقی می‌شود.

فضای مجازی، دسترسی به اعمال غیراخلاقی و خلاف شرع را میسر می‌کند؛ برای نمونه، ممکن است افراد متأهل، در فضای مجازی به اعمال غیراخلاقی نظیر ارتباط با نامحرم روی بیاورند. می‌توان گفت نداشتن صداقت با همسر و بی‌ایمانی، عامل چنین رفتاری است. ارتباط نامشروع افراد مجرد با یکدیگر و حتی اعمال غیراخلاقی دیگر چون همجنس‌گرایی نیز نشانه بی‌صداقتی در ایمان است.

بسیاری از مطالب فاسد با استفاده از ترفندهای تبلیغاتی مانند جوک‌های مستهجن به صورت هدفمند در فضاهای مجازی، سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی منتشر می‌شود. بدین ترتیب، فحشا و فساد در خانواده رواج می‌یابد و در نهایت بنیاد خانواده فرومی‌پاشد و سلامت و امنیت اخلاقی و روانی جامعه به خطر می‌افتد. همچنین، بسیاری از سودجویان با برانگیختن حس کنجکاوی افراد، افزون بر طالبان این پیام‌ها، اقشار عمومی را نیز در معرض این مطالب مخرب قرار می‌دهند و چون تعداد زیادی از مردم، به ویژه نسل جوان، در این شبکه‌ها فعالیت می‌کنند یا دست کم مخاطب آن به شمار می‌روند، این موضوع نقش مهمی در انحراف آنان دارد. استفاده ناآگاهانه از فضای مجازی و به عبارتی، نداشتن سواد کاربری فضای مجازی، موجب بروز مشکلات دیگری چون تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت‌شکنی، سوءظن و اشاعه فحشا در جامعه می‌شود. یکی از مشکلاتی که امروزه با ورود فضای مجازی به زندگی انسان پدیدار شده، انتقام و کینه‌توزی است؛ برای مثال ممکن است افراد برای انتقام جویی از فردی که در حق ایشان اشتباهی مرتکب شده است، عکس‌های خانوادگی او را منتشر کنند و از این راه، حرمت خانواده را نیز بشکنند.

فضای مجازی با جذابیت‌های گوناگون، افراد را به خود جلب می‌کند، موجب غفلت آن‌ها از یکدیگر می‌شود و در ارتباطات آنان با یکدیگر اختلال ایجاد می‌کند. به بیانی دیگر، انزوای فردی و قطع شدن ارتباط کلامی، از مشکلات اساسی در استفاده نادرست از فضای مجازی است. دشمنان اسلام و منافقان با ترویج سبک زندگی غربی در فضای مجازی می‌کوشند ارتباط کاربران را با ارحام و حتی پدر و مادر قطع کنند.

۲.۳.۱. اعمال مغایر با ادب و تربیت (خودنمایی و خودفروشی، فحاشی و بی‌عفتی در کلام و...)

افرادی که اعتماد به نفسشان ضعیف است و کرامت انسانی خود را نادیده گرفته‌اند، به تظاهر در شبکه‌های اجتماعی اقدام می‌کنند و با خودنمایی و به اشتراک گذاشتن تصاویری از زندگی شخصی مانند خانه، خودرو و... سعی می‌کنند توجه دیگران را جلب کنند. یکی دیگر از ویژگی‌های این افراد، هدف نداشتن در زندگی است؛ به همین دلیل نیز مدت زیادی از وقت خود را در فضای مجازی سپری می‌کنند (اعتیاد به فضای مجازی). کسانی که عزت نفس ضعیفی دارند، در گفتار خود، ادب و متانت را رعایت نمی‌کنند و در صفحات مجازی با به کار بردن کلمات رکیک و توهین به دیگران، خواری و ذلت خود را به نمایش می‌گذارند.

۲. راهکارهای اخلاقی قرآن و بازخورد آن در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده

با توجه به اهمیت نقش قرآن در برآوردن نیازهای روز، در این بخش قصد داریم با تکیه به روش شهید صدر به بررسی بخشی از راهکارهای اخلاقی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده بپردازیم. بدین منظور با بهره‌گیری از آیات قرآن، راهکارهایی برای رفع بخشی از مشکلات ناشی از فضای مجازی ارائه می‌کنیم.

۱.۲. نقش ایمان و اعتقاد واقعی (صداقت در ایمان) در برابر آسیب‌های فضای مجازی (مانند بحران‌های معرفتی)

پیامدهای ضعف ایمان و بی‌صداقتی در دینداری، به اجتماع کشیده می‌شود و موجب فساد شخص و حتی جامعه می‌گردد. بنابراین، بی‌ایمانی به خدا و قرآن در فضای مجازی، به فسادهایی چون بحران‌های معرفتی منجر می‌شود.

صداقت و ایمان رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند؛ به گونه‌ای که هرگاه صداقت نباشد ایمان نیز وجود ندارد. خداوند متعال در برخی از آیات قرآن، هرگاه صدق و راستی را از افرادی نفی کرده، بی‌ایمانی آنان را نیز تصریح کرده است؛ برای مثال، در آیه ﴿وَكَيْفَ

يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾ (مائده، ٤٣)، بی صداقتی یهود را درباره تورات مذمت کرده و آن را با ایمان نداشتن آنان مرتبط می‌داند. در تورات حکم خدا درباره زناى محصنه آمده بود؛ اما قصد آنان از مراجعه به پیامبر ﷺ این بود که اگر پیامبر ﷺ در این باره حکم جدیدی داد، ضمن نجات دادن افراد خود از حکم سنگسار، در آینده، به تمسخر ساحت پیامبر ﷺ بپردازند و بگویند چگونه قرآن مصدق تورات است، درحالی که احکام متفاوتی دارد و بدین ترتیب، به رد دعوت ایشان به اسلام بپردازند. خداوند متعال نقشه آنان را باطل کرد و با نزول این آیه به بی صداقتی یهود در دینشان و در نتیجه بی ایمانی آنان تصریح فرمود. این آیه نقش صداقت و راستی و ارتباط را آن با ایمان روشن می‌کند و می‌تواند به اعتقادات، محیط خانواده و فضای مجازی نیز تعمیم یابد. افزون بر این، توجه به داستان پیامبرانی چون یوسف عَلَيْهِ السَّلَامُ و ایمان راستین او و داستان قوم حضرت لوط عَلَيْهِ السَّلَامُ و عذاب آنان (به دلیل سرپیچی از اخلاق) نیز در ارتقای سواد فضای مجازی اهمیت دارد.

خداوند متعال در آیه ١٥ سوره حجرات که یکی از مهم ترین آیات در بحث صداقت است، صفات مؤمنان را چنین بیان می‌کند: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾. طبق آیه، مؤمنان کسانی اند که به خدا و رسول او ایمان دارند و با جان و مالشان در راه خدا جهاد می‌کنند. مجاهده به اموال و انفس؛ یعنی در راه خدا تا آخرین حد توان در انجام تکلیف مالی کوشیدن. خداوند در پایان این آیه می‌فرماید: «اینان راستگویانند». این جمله برای ایمان مؤمنان، مادام که آن صفات را حفظ کرده باشند، صحه گذاشته و تصدیق می‌کند (ر. ک: طباطبایی، ١٣٧٤، ج ١٨: ٤٩٣). بنابراین، ایمان واقعی ایمانی است که در عمل نمودار شود، نه اینکه ظاهری باشد و تنها با زبان به آن اعتراف شود؛ همان گونه که صداقت نیز در سه بُعد گفتار، رفتار و اندیشه محقق می‌گردد. پس، این آیه نیز شاهدی بر رابطه ایمان و صداقت است.

کاربران فضای مجازی نباید تحت تأثیر اینترنت و شبکه‌های غیر اخلاقی، به ویژه شبکه‌هایی که معاندان با هدف گمراه کردن مسلمانان و تضعیف اعتقادات آنان

پایه گذاری کرده اند، قرار گیرند. همچنین، کاربران تا وقتی که درباره عقاید و اصول دینی خود اطلاعات و دانش کافی ندارند نباید به این فضاها وارد شوند (اقدام فردی). برنامه ریزان فرهنگی، مبلغان و افراد باایمان باید از یک سو در برابر شبکه های ضداعتقادی و ضداخلاقی ایستادگی کنند و با بستن این شبکه ها از پیشرفت آنها جلوگیری کنند و از سوی دیگر، برای محافظت از مبانی اسلام به تشکیل صفحات و کانال های دینی و اخلاقی بپردازند؛ زیرا طبق آیه یاد شده مؤمنان واقعی کسانی هستند که در راه دین خدا با مال و جانشان کوشش می کنند.

۲.۲. نقش ایمان به خدا و توکل بر او در رفع مشکلات روحی روانی در فضای مجازی

با توجه به آیتی مانند: ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (آل عمران، ۱۳۹) و ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (رعد، ۲۸)، ایمان حقیقی ناراحتی را از انسان می زداید و از هجوم اضطراب به دل جلوگیری می کند. انسان باید هنگام هجوم ناراحتی با اتکا به ایمان، خود را از غم رها سازد. افراد باید در رویارویی با جذابیت های رنگارنگ فضای مجازی، با ایمان به خدا و اعتقاد به او از بروز مشکلاتی چون اضطراب، ناراحتی، تشویش و دلهره در خانواده جلوگیری کنند و از فواید فضای مجازی بهره گیرند. آیات قرآن گویای رابطه ایمان با آرامش روانی و درونی و غلبه بر مشکلات است.

یکی از آیات در اهمیت توکل بر خدا، آیه ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (هود، ۱۲۳) است. این آیه در بیان مقام اعتماد و التجا به خدای سبحان و نیز برای دلگرمی و اطمینان قلب پیامبر اکرم ﷺ نازل شد؛ به ایشان می گوید به کار و وظیفه خویش بپرداز و بدان غیب آسمان ها و زمین به دست پروردگارت است. پس، او را عبادت کن و در همه امور، او را وکیل خود قرار ده و بر هیچ سببی از اسباب توکل مکن و خداوند از آنچه می کنند غافل نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۹۶ و ۹۷).

در مشکلات برآمده از فضای مجازی، انسان باید افزون بر تلاش برای رفع مشکلات، به خداوند متعال توکل کند؛ چون توکل به خدا، صداقت در ایمان را بیشتر می‌کند و انگیزه فرد را برای حل مشکلات جامعه می‌افزاید.

۳.۲. نقش تقوا در رفع مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی
خداوند متعال برای رفع مشکلاتی مانند اعمال غیراخلاقی، تهمت، حرمت شکنی، سوءظن و... راهکار تقوا را معرفی کرده است. طبق آیه شریفه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ (توبه، ۱۱۹)، مفهوم تقوا با صدق هماهنگی دارد. خداوند در آیات ۱۱ تا ۲۶ سوره نور به موضوع «افک» اشاره می‌کند. در شأن نزول آیات آمده که درباره عایشه نازل شده است. داستان آن به طور خلاصه چنین است: فردی از منافقان به نام «عبدالله بن ابی سلول» به همسر پیغمبر، تهمت زنا زد و این شایعه دهان به دهان میان مردم رد و بدل شد تا اینکه به گوش پیامبر رسید. پیامبر صلی الله علیه و آله از نادرستی این سخن مطلع بود؛ اما برای تنبیه مسلمانان این آیات نازل شد. خداوند در این آیات از سوره نور، با تکیه بر شأن نزول آن، نکاتی را بیان کرده است. در زیر کارکرد این نکات قرآنی را در فضای مجازی و خانواده بررسی می‌کنیم.

۱.۳.۲. دوری از تهمت‌زدن

با توجه به آیات سوره نور، نخستین کسی که به همسر رسول خدا تهمت زنا زد، از منافقان بود و با این کار سعی داشت به اسلام خدشه وارد کند. این تهمت به دلیل ضعف فرهنگی، در میان مردم انتشار یافت و نقل مجالس شد. خداوند در آیه ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْأَفْكِ عَصَبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۱)، عذاب بزرگی را برای تهمت‌زندگان وعده داده است.

امروزه دسترسی به فضای مجازی بسیار آسان است و کاربران خواسته یا ناخواسته مسائلی از زندگی شخصی خود را به اشتراک می‌گذارند یا اینکه برخی از اطلاعات

شخصی افراد با اغراض مختلفی چون آبروریزی به سرقت می‌رود و منتشر می‌شود. گاهی نیز براساس شایعه‌ای، تهمت‌های ناشایستی به اشخاص زده می‌شود. کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید اطلاعات شخصی افراد را در فضای مجازی نشر دهند؛ زیرا این کار نشانه‌ای از بی‌صدافتی در ایمان است و طبق آیه، نتیجه شری در پی دارد که دامنگیرشان خواهد شد.

اهمیت این موضوع در قرآن به اندازه‌ای است که خداوند تکرار آن را با بی‌ایمانی یکسان می‌داند: ﴿يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. وَيَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (نور، ۱۷ و ۱۸). تهمت‌زنندگان بدون هیچ دانش و آگاهی و حتی بدون هیچ شهادی به همسر رسول خدا ﷺ تهمت زدند. این تهمت برای شخصیت رسول اکرم ﷺ و دعوت مردم به اسلام بسیار خطرناک بود.

گروهی با مقاصد گوناگون به بزرگان جامعه یا افراد مشهور دیگر تهمت می‌زنند. برخی نیز برای سرگرمی یا به دلیل ضعف فرهنگی به تهمت زدن به افراد معمولی یا حتی ضعیف می‌پردازند یا به گونه‌ای عمل می‌کنند که زمینه تهمت زدن به این افراد فراهم شود. کاربران با الگو گرفتن از قرآن باید مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند و از تکرار تهمت حتی به افراد معمولی یا ضعیف نیز خودداری کنند.

۲۰۳۰۲. پرهیز از سوءظن

﴿لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ﴾ (نور، ۱۲). خداوند در این آیه مسلمانان را توبیخ کرده است؛ چون وقتی داستان افک را شنیدند، آن را رد نکردند و متهم را برتر از چنین اتهامی ندانستند و نگفتند این صرفاً افترايي آشکار است (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۰).

فراگیری اینترنت و فضای مجازی، فرصتی را برای ارتباطات گوناگون فراهم کرده است؛ برای مثال، افراد با حضور در شبکه‌های اجتماعی و تشکیل گروه‌ها یا یکدیگر روابط مجازی برقرار کرده‌اند. در این گونه رابطه ممکن است کاربران به بهانه‌های مختلفی

چون تهمت، دچار سوءظن به یکدیگر شوند. این مسئله پیامدهای ناخوشایندی برای خانواده دارد و باید با خوش بینی، از این امر جلوگیری کرد؛ زیرا خوش بینی فضای خانواده را صمیمی تر و روابط را مستحکم می‌کند.

۳.۳.۲. دوری از شایعه پراکنی و دامن زدن به شایعات، حتی به طور غیر عمد

﴿إِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّيْنِ وَالْأَسْنَنِ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۵). «تلقی قول» به معنای گرفتن و پذیرفتن سخنی است که به انسان القاء می‌کنند. مقید شدن «تلقى» به «السنة» برای آن است که داستان افک صرفاً انتقال سخن از زبانی به زبانی دیگر بود؛ بدون اینکه تدبیر و تحقیقی درباره آن سخن انجام گیرد. بنابراین، عبارت «وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»، عبارت «إِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّيْنِ وَالْأَسْنَنِ» را تفسیر می‌کند؛ زیرا «قول» عبارت است از سخن گفتن بدون تحقیق و تبیین قلبی که جز دهان‌ها طرف و موطنی ندارد و از فکر و اندیشه و تحقیق سرچشمه نگرفته است (ر. ک: همان: ۱۳۱).

باید از شایعه پراکنی در فضای مجازی جلوگیری کرد، به ویژه هنگامی که بدون هیچ تحقیق و اطلاعی، عکس، فیلم یا نوشته‌ای در فضای مجازی منتشر می‌شود؛ چون این عمل موجب ریختن آبروی افراد می‌گردد. افزون بر این، کاربر نباید هرچه در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی دید یا شنید، برای اعضای خانواده یا دیگر گروه‌ها در فضای مجازی نقل کند. انسان باید عاقل، حکیم و صبور باشد. گاهی نقل مطلبی بدون آگاهی از پیشینه آن، مشکلاتی را در خانواده به وجود می‌آورد که باعث شک و دودلی در میان اعضای خانواده می‌شود. حضرت علی ع می‌فرماید:

«هرچه را شنیدی بدون بررسی برای مردم بازگو مکن که همین برای دروغ‌گویی تو کافی است» (نهج البلاغه، نامه ۶۹، ۱۳۸۹: ۶۱۱).

این حدیث نیز تأکیدی است بر لزوم تحقیق و تفحص پیش از انتشار اخبار در فضای مجازی (برای جلوگیری از شایعه پراکنی).

خداوند در آیه ﴿وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۶)، شنوندگان تهمت را توییح کرده است که چرا موقع شنیدن آن «سبحانک» نگفتید. این عبارت که یک جمله معترضه است، ادب قرآن را می‌رساند؛ چون قرآن هرگاه بخواهد کسی را منزه از عیبی بداند، اول خدا را منزه می‌کند. کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید با شنیدن شایعات و اخباری که در صدد تهمت زدن به دیگران است، به گسترش آنها پردازند، بلکه باید با نفی آن تهمت، از دامن زدن به آن خودداری کنند.

۴.۳.۲. پرهیز از اشاعه فحشا و شکستن قبح گناه

﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ ءَامَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نور، ۱۹). خداوند در این آیه به تهدید تهمت‌زنندگان پرداخته است؛ چون تهمت از مصادیق فاحشه است و اشاعه آن در میان مؤمنان به این دلیل بود که دشمنان دوست داشتند هر عمل زشت و فاحشه‌ای در میان مؤمنان شیوع یابد. پس، مقصود از «فاحشه» مطلق فحشا مانند زنا و افترا و حرمت شکنی است و دوست داشتن اشاعه فحشا و افترا در میان مؤمنان، عذاب الیم را در دنیا و آخرت برای دوست دارنده در پی دارد. (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۲)

حفظ بنیان خانواده در گرو پایبندی به اخلاق و اخلاق نیز وابسته به ایمان است و فرد بی‌ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته‌های نفسانی دچار مفاسد اخلاقی می‌گردد. در وضعیت بحرانی که انقلابیون مدینه همه افراد بنی‌امیه (بیش از هزار تن) را از شهر اخراج کردند، امام سجاد علیه السلام، همسر مروان بن حکم را در کنار خانواده خود پذیرفت و با وجود ظلم و ستم بسیار مروان بر اهل بیت علیهم السلام، از همسراو پذیرایی کرد تا مبادا به او تجاوز شود (ر. ک: قمی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۲۶). توجه به سیره عملی معصومان علیهم السلام که با بخشش و دوری از کینه‌توزی این‌گونه از فحشا جلوگیری می‌کردند، مصداق دیگری برای تأکید بر عدم اشاعه فحشا در فضای مجازی است.

فضای مجازی در گسترش موارد فحشا مانند تصاویر، فیلم‌ها و ترانه‌های مبتذل قابلیت‌های زیادی دارد. کاربران برای دوری از این آسیب‌ها باید از ورود به چنین شبکه‌هایی بپرهیزند و با راهنما قراردادن قرآن، از گسترش و اشاعه فحشا و بهتان جلوگیری کنند (اقدام فردی). یکی از معضلات امروز انتشار فیلم‌های خصوصی افراد، به ویژه افراد مشهور است و همین سرشناس بودن، زمینه کنجکاوی برای دیدن فیلم‌ها و انتشار هرچه بیشتر آن‌ها را فراهم می‌کند. باید توجه داشت که بسیاری از این تصاویر عمدتاً و بدون آگاهی صاحب آن در فضای مجازی پخش شده که علاوه بر حرمت شکنی و آبروریزی برای صاحب آن، موجب عذاب دنیوی و اخروی برای منتشرکنندگان آن است. همچنین، برخی از کاربران بدون رعایت موارد اعتقادی و اخلاقی، در فضای مجازی فعالیت می‌کنند؛ برای مثال، گردانندگان شبکه‌های انحرافی و کانال‌های ضد اخلاقی که با هدف دوست‌یابی و... به معرفی افراد به یکدیگر می‌پردازند. این مورد نیز مصداقی برای این آیه در فضای مجازی به شمار می‌رود.

با توجه به اینکه در تفاسیر عمدتاً تحلیلی کاربردی از داستان انبیاء ارائه نشده است، می‌توان برای ارائه تبیینی روشن از این داستان‌ها، با تصویرسازی از آن‌ها در قالب فیلم، فیلم کوتاه، پویانمایی و... در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی‌های معنوی، محلی، ملی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، حب وطن و تعلق خاطر به آن را در افراد بیدار می‌کند و آنان را متوجه هویت خود می‌سازد (اقداماتی که باید از طرف افرادی که در این زمینه تخصص دارند و مسئولان فرهنگی انجام گیرد).

۵.۳.۲. حفظ ارتباط با مرتکبان افک و احسان به آن‌ها (بخشش)

﴿وَلَا يَأْتِلْ أَوْلُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلِيَ الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيُغْفَرُوا لِيُغْفَرُوا لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (نور، ۲۲).

یکی از مؤمنان تصمیم گرفته بود احسان خود را از کسانی که مرتکب افک شده‌اند قطع کند. در این آیه، خدای تعالی او را از این عمل نهی کرد و سفارش اکید فرمود که همچنان احسان خود را ادامه دهد (ر. ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۴). در قرآن عفو و گذشت بر مجازات و تلافی اولویت دارد: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ (اعراف، ۱۹۹) و یکی از نزدیک‌ترین راه‌های رسیدن به تقوا معرفی شده است: ﴿وَإِنْ طَلَقْتُمْوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (بقره، ۲۳۷). از آیه شریفه ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (تغابن، ۱۴) چنین برداشت می‌شود که قرآن سه مرحله برای عفو بیان کرده است: عفو، صفح، غفران. البته در جای دیگری از قرآن مرتبه‌ای بالاتر از مغفرت برای عفو ذکر شده و آن جواب بدی را با خوبی دادن است: ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ﴾ (مؤمنون، ۹۶).

چون در فضای مجازی فرصتی فراهم شده که افراد می‌توانند به اعمال تلافی جویانه اقدام کنند یا به نقد خطای دیگران بپردازند، می‌توان با راهنما قراردادن قرآن، با گذشت از حق خود مهار خویش را به دست آورد (تقوا) و بخشش را بر انتقام مقدم کرد؛ با این کار، پیوندهای دوستی پایدار می‌ماند، روابط خانوادگی استوار می‌شود و فرد با پوشاندن خطای دیگران، عزت نفس خود را تقویت می‌کند. با الگو قراردادن پیامبران الهی و همچنین ائمه اطهار و توجه به سیره عملی آنان (چون حضرت ایوب عَلَيْهِ السَّلَامُ که نماد صبر و استقامت است، امام موسی بن جعفر عَلَيْهِ السَّلَامُ ملقب به «کاظم» و داستان رفتار امام سجاد عَلَيْهِ السَّلَامُ با همسر مروان بن حکم) نیز می‌توان از برخی آسیب‌های ناشی از فضای مجازی به خانواده جلوگیری کرد. تشکیل صفحات مجازی و کانال‌های اطلاع‌رسانی با محتوای داستان انبیاء و ائمه و بزرگان دین، یکی دیگر از اقدامات ارزشمند در حیطه افزایش سواد رسانه است.

۶.۳.۲. پرهیز از غیبت و تجسس در امور دیگران

خداوند در قرآن برای حریم خصوصی افراد احترام و اهمیت ویژه‌ای قائل است و می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾ (حجرات، ۱۲). خداوند در این آیه پرهیز از تجسس، غیبت و سوءظن را لازمه ایمان و تقوا معرفی کرده است. کاربرانی که در فضای مجازی به دلایل مختلفی چون کنجکاوی، سرگرمی، انتقام‌جویی، نفرت، حسادت و... به تجسس در امور شخصی دیگران و نقض حریم خصوصی آنان می‌پردازند، خسارت جبران‌ناپذیری را به حیثیت، مال و حتی جان آنان وارد می‌کنند. با عمل به دستورات قرآن می‌توان از بروز این آسیب جلوگیری کرد. برخی از سایت‌ها، هکرها و بدافزارها نیز زمینه تجسس و دسترسی به اطلاعات خصوصی افراد را فراهم می‌کنند. مدیریت فضای مجازی از سوی مسئولان فرهنگی و متخصصان برای مقابله با این موارد ضرورت دارد.

۷.۳.۲. خویشتن‌داری

خداوند متعال در آیه شریفه ﴿وَلِيَسْتَعْفِفَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُعْزِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ الَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَ ءَاتُوهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي ءَاتَاكُمْ وَ لَا تُكْرَهُوا فَتْيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَ مَن يَكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (نور، ۳۳)، از مردان مجردی که به دلیل ناتوانی در پرداخت مهریه و نفقه، موفق نشده‌اند ازدواج کنند، می‌خواهد که عفت پیشه کنند.

با توجه به آیه فوق، کاربران مجرد باید خویشتن‌داری کرده و به تأسی از قرآن، مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند. فیلم‌های ضد اخلاقی با ترویج زندگی غربی و بی‌بندوباری، جوانان را بی‌هویت می‌سازد و اندیشه خروج از وطن و زندگی بی‌قیدوبند را در آنان تقویت می‌کند و علاوه بر آن، موجب بیماری‌های روانی، جسمی و جنسی می‌شود. عمل به دستوره‌های قرآن که سلامت جسمی و روانی انسان را تضمین می‌کند، به ارتقای

سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده کمک می‌کند. برنامه‌ریزی متخصصان و مسئولان فرهنگی برای تشکیل صفحات و کانال‌هایی مشتمل بر رهنمودهای اخلاقی که رفتار اخلاقی و سیره عملی انبیاء و ائمه علیهم‌السلام را به طور کاربردی نمودار سازد، اقدام شایسته‌ای در این زمینه است (فیلم‌ها، تصاویر، موسیقی و نوشته).

۸.۳.۲. صلۀ رحم

در آیه ﴿يَأَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (نساء، ۱)، تقوا برابر رعایت حقوق الهی و ارحام است. صلۀ رحم و ارتباط خویشاوندی یکی از آداب و رسوم زندگی اسلامی است که در قرآن بر آن بسیار تأکید شده است، تا جایی که در آیه ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (نحل، ۹۰)، هم‌تراز با عدالت و احسان و بازدارنده از فحشا و منکر معرفی شده است.

با توجه به تعالیم قرآن در این زمینه، می‌توان به تشکیل جلسات و مهمانی‌های خانوادگی پرداخت و از تأثیرات سوء فضای مجازی چون انزوا، گوشه‌گیری و قطع ارتباط پیشگیری کرد.

۴.۲. نقش عزت نفس در رفع مشکلات تربیتی و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

عزت در قرآن مخصوص خداوند متعال است و تنها راه کسب عزت، رسیدن به درگاه خدای یگانه است (ایمان) و هرکس خواهان عزت است باید آن را از خدا بخواهد: ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَكَرُّ أُولَئِكَ هُوَ يَوْرٌ﴾ (فاطر، ۱۰). از سوی دیگر، پیامبر و مؤمنان نیز مراتبی از عزت را دارند: ﴿يَقُولُونَ لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرَابُ مِنَهَا الْأَذَلَّ وَاللَّهُ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (منافقون، ۸). خداوند در این آیه بر پیوند عزت و ایمان تأکید کرده است و می‌گوید انسان تا وقتی که ایمان دارد، عزت

هم دارد. «عزت نفس، مانع می‌شود که انسان آگاه خود را ارزان بفروشد. کسی که جایگاه خود را بشناسد، هرگز به پستی و حقارت و طمع و ذلت کشیده نمی‌شود و گوهر خود را به تمثیلات نفسانی و خواهش‌های مادی نمی‌فروشد» (محدثی، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

یکی از آثار ایمان، وقت‌شناسی و نظم است و مؤمن از وقت خود بیشترین استفاده را می‌کند. همچنین، افرادی که دارای عزت نفس هستند، به رعایت اخلاق در جامعه، خانواده و فضای مجازی پایبندند. وقتی سخن از ادب به میان می‌آید، نوعی رفتار خاص و سنجیده با افراد پیرامون در نظر می‌آید. این رفتار از تربیت شایسته نشأت می‌گیرد و به نحوه سخن گفتن، معاشرت کردن و... مربوط می‌شود. ادب نشانه ایمان و وسیله تقرّب به خدا و محبوبیت نزد خالق و خلق است (ر. ک: محدثی، ۱۳۸۱: ۱۷۰ تا ۱۷۸). کرامت نفس موجب می‌شود افراد روحیه‌ای والا و گریزان از امور پست و حقیر داشته باشند. بنابراین، با الگو قرار دادن قرآن، حفظ کرامت انسانی و عزت نفس، توجه به نقش داستان‌های قرآنی در تربیت و پیروی از انبیای الهی که با ایمان راسخ عزت نفس خود را به نمایش گذاشتند، می‌توان از بروز آسیب‌هایی چون خودنمایی و خودفروشی، بی‌ادبی، فحاشی و بی‌عفتی جلوگیری کرد.

نتیجه

۱. سواد استفاده از فضای مجازی بر استفاده از آن تقدّم دارد، در غیراین صورت، فضای مجازی، مشکلات متعددی را ایجاد خواهد کرد.
۲. با توجه به اینکه قرآن، چراغ هدایت و راهنمای الهی انسان در همه زمان‌ها بوده است و در هر عصری برای بشر برنامه‌هایی دارد، اصیل‌ترین منبع برای ارتقای سواد کاربری فضای مجازی به شمار می‌رود. سخن پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مبنی بر لزوم مراجعه به قرآن در هنگام هجوم فتنه‌ها، مؤید این نظر است. در نتیجه، تمسک به ظرفیت‌های اعتقادی دین اسلام، به ویژه قرآن، برای پیشگیری از آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی، شایسته و ضروری است.
۳. مشکلات ناشی از ضعف سواد کاربری فضای مجازی در خانواده عبارتند از:
  ۱. مشکلات اعتقادی معرفتی، همچون وارد کردن شبهات در دین یا تمسخر و استهزاء بزرگان دینی؛
  ۲. مشکلات روحی، مانند ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش؛
  ۳. مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه، مانند رفتارهای غیراخلاقی، تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت شکنی، سوءظن، اشاعه فحشا، کینه‌توزی و انتقام‌جویی و اعمال مغایر با ادب و تربیت (خودنمایی و خودفروشی، فحاشی و بی‌عفتی در کلام و...).
۴. راهکارهایی که برای ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی وجود دارد به دو بخش تقسیم می‌شود:
  ۱. اقدامات فردی که کاربران فضای مجازی باید انجام دهند، مانند الگو قرار دادن آیات قرآن و افزایش ایمان، تقوا و توکل؛
  ۲. اقداماتی که مبلغان و مسئولان حوزه آموزش و تربیت باید انجام دهند، مانند تشکیل صفحات و کانال‌های جذابی که محتوای اخلاقی دارند و در آن‌ها از تصاویر مربوط به داستان پیامبران و اولیای الهی در قالب فیلم، پویانمایی و... استفاده شود.
۵. مشکلاتی چون غیبت و تجسس در امور دیگران، تهمت و حرمت شکنی، سوءظن، فحشا و اشاعه آن، کینه‌توزی و انتقام‌جویی و بسیاری آسیب‌های دیگر از پیامدهای

استفاده ناآگاهانه از فضای مجازی است. براساس آموزه‌های قرآن، تقوا راهکار اخلاقی رفع این‌گونه مشکلات به‌شمار می‌رود. راه‌های افزایش تقوا در فضای مجازی عبارت است از: پرهیز از غیبت و تجسس، اجتناب از شایعه‌پراکنی، تهمت و سوءظن، پرهیز از اشاعه فحشا، خودداری از ورود به کانال‌ها و سایت‌های غیراخلاقی و عدم توسعه آن‌ها و توجه به صله رحم، عفو و گذشت و خویش‌داری.

۶. فضای مجازی در گسترش موارد فحشا، مانند تصاویر، فیلم‌ها و ترانه‌های مبتذل، نقش مؤثری دارد. برای حفظ باورها و ارزش‌های اخلاقی باید برنامه‌ریزان فرهنگی در حوزه آموزش برای این موضوع سرمایه‌گذاری کنند و تدابیری بیندیشند. نظارت بیشتر مسئولان نیز ضرورت دارد. با توجه به اینکه عمدتاً در تفاسیر، تحلیل کاربردی درباره داستان انبیاء صورت نگرفته است، می‌توان با تصویرسازی داستان انبیاء و امامان در قالب فیلم، پویانمایی و... از این داستان‌ها در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی‌های معنوی، محلی، ملی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، عرق ملی و تعلق خاطر به میهن را در افراد بیدار می‌کند، آنان را متوجه هویت خود می‌سازد و موجب کاهش اشاعه فحشا می‌شود. افزون‌براین، اعضای خانواده و کاربران فضای مجازی باید در فراگیری سواد رسانه دقت و کوشش بیشتری داشته باشند و از ورود به شبکه‌های غیراخلاقی خودداری کنند و با الگوبرداری از قرآن، جلوی گسترش و اشاعه فحشا را بگیرند.

منابع

۱. قرآن کریم (۱۳۸۸)؛ ترجمه محمد مهدی فولادوند؛ تهران: جمهوری اسلامی.
۲. ابن فارس، احمد (۱۴۰۴)؛ معجم مقاییس اللغة؛ قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (بی تا)؛ لسان العرب، بیروت: دارالفکر للتباعه والنشر.
۴. افتخاری، اصغر (۱۳۹۴)؛ «مزایا و معایب ورود دین به فضای مجازی»، ماهنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت؛ سال ۱۰، ش ۳، از ص ۲۹ تا ۳۲.
۵. پاتر، جیمز (۱۳۸۵)؛ «تعریف سواد رسانه‌ای»؛ ترجمه لیدا کاووسی؛ فصلنامه رسانه؛ سال ۱۷؛ ش ۴، ص ۷ تا ۲۶.
۶. جعفریان یسار، حمید، ناهید خدایاری و لیلا حسن زاده (۱۳۹۵)؛ «آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده»؛ مجله مطالعات روان شناسی و علوم تربیتی؛ دوره ۲، ش ۴، ص ۱۵ تا ۲۴.
۷. دشتی، محمد؛ (۱۳۷۹)؛ ترجمه نهج البلاغه؛ قم: انتشارات مشرقین؛ چاپ چهارم.
۸. ذکاوتی قراگزلو، علیرضا (۱۳۸۳)؛ اسباب النزول؛ تهران: نی.
۹. شهوندپور، راضیه و حمیدرضا سالارکیا (۱۳۹۳)؛ «قرآن و سواد رسانه‌ای با تأکید بر خبر و خبرنگاری»؛ مجله علوم قرآن و حدیث؛ ش ۵، ص ۵۱ تا ۸۲.
۱۰. صدر، محمد باقر (۱۴۰۹ق)؛ التفسیر الموضوعی و الفلسفه الاجتماعیه فی المدرسه؛ بیروت: دارالعالمیه.
۱۱. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)؛ تفسیر المیزان؛ ترجمه سید محمد باقر موسوی؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمی قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۲. فاتحی زاده، مریم، نجمه بارباز و اعظم پرچم (۱۳۹۵)؛ «مدیریت تعارض های زناشویی با رویکرد حل مسئله از منظر مشاوره خانواده و اسلام»؛ فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده؛ دوره ۱۹، ش ۷۴، ص ۶۷ تا ۹۱.
۱۳. قمی، عباس (۱۳۷۵)؛ مفاتیح الجنان؛ تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق)؛ الکافی؛ تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۵. محدثی، جواد (۱۳۸۱)؛ /خلاق معاشرت؛ چ ۳، قم: مؤسسه بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی).
۱۶. مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ق)؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ بیروت: دارالکتب العلمیة، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
۱۷. موحد علوی، علیرضا (۱۳۹۵)؛ «فضای مجازی، فرصت‌ها، تهدیدها، چالش‌ها و پیامدهای پیش رو در مقابله با تهدیدهای نرم»؛ مجله مطالعات عملیات روانی؛ ش ۴۴، ص ۱۵۷ تا ۱۸۲.

تارنما

سایت مؤسسه حسابرسی و خدمات مدیریت (دایا رهیافت)؛ علی شیرزاد؛ «انواع سواد از نظریونسکو»؛ تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۹/۲۰.

